

Semblança del rei Martí l'Humà a través de la seva promoció artística *

Marta SERRANO COLL
Universitat Rovira i Virgili

1. EL REI: PERFILS EXPOSATS EN PÚBLIC

La imago regis

Inauguraré l'exposició amb una breu reflexió entorn dels dos conceptes bàsics que aquí convé tenir en compte i que al·ludeixen a la significació que a l'edat mitjana pogueren tenir els termes imatge i retrat o, si es prefereix, a com aquests van ser entesos quan van ser generats. No insistiré en el fet que la historiografia actual es preocupa i avança notablement en l'anàlisi de la funcionalitat de la imatge i en la seva potencialitat semàntica, ja que una imatge, encara que *per se* no «pot fer res» per expressar-ho d'alguna manera, en relacionar-se amb d'altres objectes presents o absents, en trobar-se localitzada en un lloc concret, i en estar acompanyada, constantment o intermitentment, per litúrgies, gestos, programes específics o situacions precises, sí que pot suggerir continguts que van més enllà de la imatge en si mateixa. És a dir, que, en formar part d'una constel·lació d'elements més o menys aparents, la seva materialitat es pot veure desbordada i ser capaç d'articular un discurs que, amb una indubtable càrrega simbòlica, només es pot abastar a través d'una experiència sensorial.¹ Aquest procés, que va ser fonamental en les imatges religioses de l'edat mitjana, també es fa extensible en l'entorn àulic, de manera que aquests objectes, aquestes imatges sobiranes que ara analitzarem, passives i immòbils en primera instància, estigueren prenyades en el seu dia, o així es va pretendre, d'un profund significat que de vegades s'alterà pel transcurs dels esdeveniments que van jalonar la història de la Corona d'Aragó.

D'altra banda, aquestes imatges sobiranes, o aquests retrats, s'han d'entendre en el més ampli sentit del terme. És veritat que els estudis atribueixen a Pere el Cerimoniós l'interès per la *vera effigie* en l'àmbit de la iconografia règia en els nostres territoris; no en va, a finals de 1351 encarregava al mestre Aloi una escultura «ad similitudinem nostri factam»,² a semblança seva, i, per tant, eviden-

* El meu agraïment a Gerardo Boto i a Matilde Miquel, els quals, generosament, han enriquit el present estudi amb les seves observacions i precisions.

1. Jérôme BASCHET, «Images en acte et agir social», a Alain DIERKENS, Gil BARTHOLEYNS i Thomas GOLSENNE (dir.), *La performance des images*, Brussel·les, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2009, p. 9-14.

2. Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per a la història de la cultura catalana mig-aval*, vol. 1, edició facsímil, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1908-1921 [2000], doc. CLVI, p. 156-157 (ACA, reg. 1320, f. 90v).

ciant una certa preocupació per explicitar una similitud entre la imatge i el seu model carnal. Això no obstant, ja s'observen traços facials verços en la iconografia de Jaume I del segle XIII, com vaig poder constatar en les *Cantigas de Santa María* o en l'*In excelsis Dei thesauris*, per citar només les obres més immediates a la mort del Conqueridor, on s'aprecia un aspecte canós que al·ludeix, sense cap mena de dubte, a l'aparença fisonòmica del rei;³ ell mateix pronunciaria en el seu *Llibre dels Feys*: «Nostre senyor nos havia fet regnar al seu servíi pus de seixanta anys, mes que no era en memoria, ne trobava hom que negun rei, de David o de Salomó ença, hagués tant regnat.»⁴ Més endavant ens referirem a aquest fragment. Malgrat aquests exemples primerencs i comptats, l'estudi de la iconografia del rei posa de manifest que el retrat, tal com el concebem avui, no va ser habitual en el nostre entorn, bé per apatia dels promotors, bé per manca de mestres capaços: la carta de Joan I en la qual mostra el seu interès per un artista parisenc que tenia una gran habilitat per a pintar rostres i fisonomies⁵ és un clar exemple en aquest sentit. Això no obstant, pot ser que no sigui casual que s'observin senyals de veracitat en les monedes de Martí I, el seu immediat successor, amb qui, entre l'abundant numerari continuista, es bateren peces que s'apropen al naturalisme: «Home de poca estatura e molt gros e gras», tal com el descriuen algunes fonts (figura 1).⁶

Però els retrats, les representacions del sobirà, són, pretengueren ser i van ser molt més que un reflex de la seva majestat, de la seva *dignitas regia*. Què es buscà amb cadascuna de les imatges? Compliren la seva funció? Els efectes que aconseguiren coincideixen amb els proposats pel seu promotor? En definitiva, quina relació existeix entre el producte icònic i la seva significació o les seves significacions ulteriors? Les línies següents pretenen mostrar com a través de la imatge figurativa i de la promoció artística del rei Martí I⁷ es pot advertir la seva semblança, però no sols com a representant de la institució monàrquica, sinó també com a individu: com a membre d'una il·lustre casa que, per una sèrie d'avatars, acabà ostentant la Corona i que, per infortunis de la història, personificà l'últim rei d'una cèlebre dinastia.

Un primer estadi: la cerimònia de coronació

Ja s'adverteixen aspectes sobre el seu semblant en la cerimònia de coronació, els símptomes sensitius de sacralització de la qual han estat posats de manifest per part d'alguns historiadors. Això no obstant, els precedents immediats en la cerca de l'esforç per plasmar visualment la privilegiada unió de la nostra monarquia amb les esferes celestials, cal buscar-los ja en època de Jaume I,⁸ en un interès

3. Marta SERRANO COLL, *Jaime I el Conquistador: Imágenes medievales de un reinado*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2008.

4. JAUME I, *Llibre dels feys del rey en Jacme*, a Ferran SOLDEVILA i ZUBIBURU, *Les quatre grans cròniques*, 3a ed. Barcelona, Selecta, 1983, par. 562.

5. En un principi identificat amb Jacques Coene, encara que després s'ha vist que s'hauria de relacionar amb Jaco Tuno o Jaco Tormo. Vegeu Josefina PLANAS BÀDENAS, *El esplendor del gòtic catalán: La miniatura a comienzos del siglo xv*, Lleida, Estudi General, Edicions de la Universitat de Lleida, 1998, p. 24, n. 54.

6. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya, edició crítica d'Agustí Alcoberro de Chroniques de Espanya fins ací no divulgades. Que tracta dels nobles e invictíssims reys dels gots y gestes de aquells y dels comtes de Barcelona e reys de Aragó. Ab moltes coses dignes de perpètua memòria. Compilada per lo honorable y discret mossèn Pere Miquel Carbonell, escrivà y archiver del rey nostre senyor e notari públich de Barcelona. Novament imprimida en l'any MDXLVII*, vol. II, Barcelona, Barcino, 1997, p. 155-156.

7. La figura del qual ha estat treballada per autors com Maria Teresa Ferrer i Mallol, Àurea L. Javierre, Joaquim Miret i Sans, Matilde Miquel Juan o Núria Silleras-Fernández, per exemple.

8. Amb qui s'estableixen comparacions de la seva persona amb David i Salomó, no sols a nivell textual, sinó també iconogràfic, com evidencia l'*Aureum Opus* de la vila d'Alzira. Aquesta lectura fou exposada a Trujillo l'any 2005 i publicada a Marta

que es va amplificar sobretot en temps de Pere el Cerimoniós, pare del rei Martí: recordeu que en la festa de l'Epifania interpretà, durant la missa dels reis i davant la seva cort, el paper dels Mags oferint presents al Nen.⁹ Aquesta intenció d'establir llaços amb la divinitat mitjançant espectacles que posaven de manifest davant els súbdits, i també davant la resta de poders, el seu caràcter reial i la sacralització de la seva persona potser s'ha de vincular a dos assumptes íntimament relacionats amb la cerimònia de coronació: em refereixo al denominat «dret de conquesta»¹⁰ i a l'«autocoronació»,¹¹ qüestions que afectaren directament els dos monarques anteriorment citats i que, en la meua opinió, desembocaren en la cerca de recursos plàstics per tal de solucionar la laïcització que acabà per imprimir-se a aquesta litúrgia: la representació de sant Jordi auxiliant el rei Jaume fins i tot en una batalla en la qual aquest últim no havia participat i el canvi iconogràfic produït en les empremtes cèries del rei Pere, que frega la blasfèmia pel marc sacre que enquadra la seva règia figura, posen de manifest la necessitat d'ambdós de vincular-se a la divinitat. L'actitud del rei Martí serà continuïsta en aquest sentit: encara infant, enviava a Sicília Ponce de Tauste, ardiaca de Saragossa, amb la finalitat de sol·licitar al seu fill Martí que li enviés una espasa de Constantí,¹² model de rei cristià que venç per les armes els seus enemics a partir d'Eusebi de Cesarea en la seva *Vita Constantini*¹³ i, sobretot, de sant Agustí en la seva *De Civitate Dei*.¹⁴ Que Martí l'Humà era un home culte i teòric, ho manifesta la seva capacitat de ponderar el poder polític de la gestualitat, dels rituals i dels símbols: el seu afany per aconseguir la corona de Mateu de Foix, a qui qualificarà de «vassal rebel·le e traydor public»,¹⁵ així ho posa de manifest, com també ho exemplifiquen l'ordre i la solemnitat que acompanyaren la seva

SERRANO COLL, «La imagen como instrumento: el rey al servicio del códice, el códice al servicio del rey», a *Libros con arte, arte con libros*, Càceres, Junta de Extremadura i Universidad de Extremadura, 2007, p. 661-663.

9. Segons es prescriu en les ordenances dictades pel monarca: «en festa [...] de la aparició de la Estela, cor aquell dia per Reys Aur, Mirra e Encens foren offers a Iesu-Christ Salvador nostre, volem que offiram en la maior Missa un diner daur dins una capseta, e encens dins altre, e mirra en altre poca quantitat, cor sol aço a significança fem dels tres Reys qui en semblant dia les sobredites coses en Betleem offeriren a nostra Dona Santa Maria»; Anna Maria ADROER TÀSIS, «Algunes notes sobre la Capella del Palau Major de Barcelona», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 19 (1989), p. 387. Per la seva banda, Ramon Muntaner, en la seva crònica, compara els reis d'Aragó amb els Reis d'Orient: «Com les naus e les galees e los llenys armats hagren feta vela, aquell senyor qui guià los tres Reis e els tramès l'estela ab qui es guiaven, així tramès Déus a aquestes tres persones estela de gràcia sua, ço és, a madona la reina, e al senyor infant En Jacme [futur Jaume II] e el senyor infant En Frederic. E així són tres persones que podets comparar als tres Reis qui anaren a orar, los tres Reis, Jesucrist, dels quals la un havia nom Baltasar, l'altre Melquior, e l'altre Gaspar. Que per Baltasar, qui fo lo pus devot hom qui anc nasqués [...] així ho podem dir de madonna la reina; [...] En Jacme podets comparar a Melquior [...] e així lo senyor infant En Jacme pot hom comparar a ell, que totes aquestes bondats, e molt més, ha en ell. E l'infant En Frederic pot hom comparar a Gaspar, qui era jove e nin»; Ramon MUNTANER, *Crònica*, a Ferran SOLDEVILA I ZUBIBURU, *Les quatre grans...*, cap. xcvi.

10. El rei s'havia vist obligat a proclamar el dret de conquesta com a base de la seva sobirania. Més detalls a Bonifacio PALACIOS MARTÍN, «Los símbolos de la soberanía en la Edad Media. El simbolismo de la espada», a *VII Centenario del Infante Don Fernando de la Cerda. Jornadas de Estudio*, Ciudad Real, Instituto de Estudios Manchegos, 1976, p. 285.

11. Que, protagonitzada primer pel rei Alfons, pare de Pere el Cerimoniós, eliminava del cerimonial qualsevol subordinació del rei a l'Església. Vegeu Bonifacio PALACIOS MARTÍN, *La coronación de los reyes de Aragón. 1204-1410: Aportación al estudio de las estructuras políticas medievales*, València, Anubar, 1975.

12. Que, d'acord amb Zurita, se sospitava que es trobava en l'església de Sant Pere del palau de Palerm; Jerónimo ZURITA, *Anales de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1967-1977 [1562-1580], llib. x, cap. LXIX.

13. EUSEBI DE CESAREA, *Vita Constantini*, j. 339.

14. SANT AGUSTÍ, *De Civitate Dei*, v. 24 i següents.

15. Després de la mort sobtada de Joan I, pretenia arribar al tron. En veure que no eren ateses les seves pretensions, tractà de recolzar-se en les armes fent entrar el seu exèrcit a Aragó i Catalunya. Vegeu Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ, *Procesos de las antiguas cortes y parlamentos de Cataluña, Aragón y Valencia, custodiados en el Archivo General de la Corona de Aragón y publicados de Real Orden por el archivero mayor D. Próspero de Bofarull y Mascaró*, vol. iv, Barcelona, J. E. Monfort, 1849, p. 276.

jura i coronació,¹⁶ que «quiso que se celebrase con grande pompa y triunfo; y para esto se hicieron diversas prevenciones de tener muy extrañas joyas y preseas de gran valor y muy raras».¹⁷

2. L'INDIVIDU: PERFILS ÍNTIMS

Luxe, calma i voluptuositat: degustar el poder

Entre la voràgine dels frenètics preparatius d'aquesta cerimònia, que «en algunas cosas parece que excedió a todas las pasadas»,¹⁸ es multiplicaren les missives del futur rei per tal d'obtenir les joies que els seus predecessors havien empenyorat.¹⁹ Igualment, l'encara infant no dubtà a destinar fortes sumes de diners en precioses cadires i frens, teles, torxes i brandons, viandes i espècies, perfums castellans i joiells. Entre les «extrañas joyas y preseas de gran valor y muy raras» descrites per Zurita, s'haurien de mencionar reliquiaries, poms d'or, dos ceptres i altres obres²⁰ que potser realitzà, segons les fonts i d'acord amb Joan Domenge, l'argenter Joan Palomar, que, a instància del rei Martí, pogué quedar-se a la Corona d'Aragó evitant l'exili que, a causa de la crisi política amb Sardenya, obligava al desterrament de tots els genovesos residents en els nostres territoris.²¹

El seu caràcter eclèctic, que, fruit de les seves inquietuds i inclinacions estètiques, afavorí la penetració d'uns estilemes artístics que en l'epíleg del segle xv aquí eren nous, es manifesta a través de diverses actuacions. Per un costat, les empreses que encarregà a mestres de diversa procedència, com per exemple el mencionat contracte amb Palomar, la petició al batlle de Sant Vicenç de Llobregat que li enviés un mestre jueu per a la decoració de Valldaura, «el qual bat aquí en Sant Vicens fulla d'or e d'argent», o la intenció de contractar dos musulmans de Saragossa que fossin «entalladors de guix» probablement per a decorar els sostres amb l'estil morisc que ja havia emprat a Barcelona.²² D'altra banda, també coneixem la seva predilecció per tapissos, vitralls, mobiliari, paraments i retaules vinguts de centres artístics forans, tal com exhuma la documentació,²³ a la qual cosa s'ha de sumar l'intens comerç exterior que mantingué amb Flandes, Tunísia o Alexandria per tal d'aconseguir productes bells i teles precioses de seda i or que eren expressament enviades a Perpinyà perquè el seu sastre les transformés en exquisides peces d'abillament.²⁴

La sumptuositat i el luxe que exhibien els seus espais representatius no sols es confirmaven en l'interior dels llenços petris, sinó també en el seu exterior. El rei Martí s'interessà pel paisatgisme i els jardins intervenint directament en la compra d'espècies arbòries per a l'ornament dels seus palaus,

16. María del Carmen GARCÍA HERRERO, «Martín I», a Ricardo CENTELLAS SALAMERO (coord.), *Los reyes de Aragón*, Saragossa, Caja de la Inmaculada, 1993, p. 138.

17. Jerónimo ZURITA, *Anales...*, llib. x, cap. LXIX.

18. María del Carmen GARCÍA HERRERO, «Martín I», p. 138.

19. Remeto, de moment, a Percy Ernst SCHRAMM, *Las insignias de la realeza en la Edad Media Española*, Madrid, Instituto de Estudios Constitucionales, 1960.

20. Clario DI FABIO, «Pintura, orfebrería y mercado suntuario entre Génova y España en los siglos XII-XIV», a *España y Génova: Obras, artistas y coleccionistas*, Madrid, Fernando Villaverde, 2004 (2002), p. 17-30.

21. Clario DI FABIO, «Pintura, orfebrería...», segons cita Matilde MIQUEL JUAN, *Retablos, prestigio y dinero: Talleres y mercado de pintura en la Valencia del gótico internacional*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, p. 65, n. 90.

22. Més detalls a Anna Maria ADROER I TASIS, *Palaus reials de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 2003, p. 99. Recordeu que aquest tipus de decoració fou emprat en el Palau Reial Major i en la Capella Reial que ordenà erigir entre els contraforts de la catedral. Més endavant reprendrem la qüestió.

23. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. II, p. 389.

24. Anna Maria ADROER I TASIS, *Palaus reials...*, p. 125.

els vergers dels quals s'inspiraven en un model que remetia, en última instància, a les residències àrabs per ell tan conegudes.²⁵ Això no obstant, tampoc no es pot oblidar la influència que degué de causar en el seu esperit i la seva retina la seva estada a Sicília, on va poder gaudir d'espais exteriors molt agradables que li permeteren evadir-se puntualment dels compromisos de la cort: el de la Zisa i el de la Cuba degueren ser, potser, dos dels més extraordinaris.²⁶ Amb aquesta finalitat, doncs, embellí els seus entorns, especialment el seu palau de Barcelona, amb camins empedrats en forma de creu (que recorden el Patio del Crucero dels Reales Alcázares a Sevilla),²⁷ flors, arbres fruiters més o menys exòtics²⁸ que exigia que fossin espessos («tots ramats, que no mostrin gens de cana sobre la terra»)²⁹ i estanys amb peixos i gàbies que tancaven aus de diverses espècies. Per tal de gaudir dels seus moments lliures, ordenà construir una galeria adossada al mur del Tinell que s'obria directament a aquest espai paradisiac (figura 2). Idèntica finalitat va tenir, sens dubte, el pòrtic que decidí erigir en la torre coneguda amb el nom de Vallblanc i que ell batejà expressivament com a Bellesguard, on campaven els escuts reials proclamant el patrocini del monarca als ulls de tothom qui la visitava.³⁰

Aquesta exaltació de la institució monàrquica a través de la promoció arquitectònica no era aliena al rei Martí: alguns exemples, que plasmen la tradició de la seva dinastia en aquest sentit, són molt eloqüents; serveixi com a exemple l'espectacular, encara que inacabada, intervenció de Jaume II en el monestir cistercenc de Santes Creus o l'erecció en temps de Pere el Cerimoniós del saló del Tinell, que, ideat com l'àmbit àulic per excel·lència, adquiria un major simbolisme representatiu i d'exacerbació en trobar-se habitat per una genealogia escultòrica de la dinastia dels reis d'Aragó. És en aquesta mateixa línia de manifestació del poder que s'haurien de llegir les iniciatives d'embelliment de les seves residències i, és clar, l'ambició propòsit de la construcció d'un gran palau veí a les drassanes de Barcelona que, d'acord amb un magnífic projecte, havia de tenir cent habitacions i un gran jardí.³¹ Encara que aquest propòsit edilici fou avortat, sembla ser que el rei Martí I influí en la política urbanística empresa pel patriciat urbà de València per a la construcció de la Casa de les Drassanes, que acabà funcionant com a casa o palau acollint els personatges il·lustres en la seva arribada marítima a la ciutat.³²

25. Recordeu l'Aljaferia o el Palau de València, en altres temps de propietat musulmana, per citar, només dos dels exemples més cèlebres.

26. Ambdós jardins promoguts per la monarquia siciliana: Guillem I fou el responsable de la Zisa, mentre que el 1180 Guillem II ordenava la construcció de la Cuba. Un interessant article on es posa de manifest el poder àulic que va poder veure Martí l'Humà a Sicília és el de Henri BRESCH, «Le jardin de l'Empire: Le palais de Barcelone et la Sicile (1397-1410)», a *XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, tom. 1, vol. 5, Saragossa, Diputación General de Aragón, 1996, p. 371-386.

27. Segons Torres Balbás, en els seus orígens, ja en el segle XII, era un pati amb creuer o caminadors perpendiculars. Els planters estaven alguns metres per sota, de manera que des d'aquests només es podia veure la copada dels arbres: Leopoldo TORRES BALBÁS, *La Alhambra y el Generalife*, Madrid, Plus Ultra, 1953.

28. Als frares de Vilafranca del Penedès, els demanava un cirerer que tenien en el seu convent i que donava «cireres e roses»: Anna Maria ADROER I TISIS, *Palaus reials...*, p. 36.

29. Anna Maria ADROER I TISIS, *Palaus reials...*, p. 36.

30. La utilització de balconades i patis representatius en palaus nassarites i la influència de l'arquitectura d'al-Àndalus en la Castella medieval (que a la Corona d'Aragó també s'haurien de tenir en compte) han estat objecte d'estudi de treballs com el de Juan Carlos RUIZ SOUZA, «Castilla y Al-Andalus. Arquitecturas aljaimadas y otros grados de asimilación», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte* (Madrid), núm. 16 (2004), p. 17-44; Juan Carlos RUIZ SOUZA, «La planta centralizada en la Castilla bajomedieval: Entre la tradición martirial y la qubba islámica. Un nuevo capítulo de particularismo hispano», *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte* (Madrid), núm. 13 (2001), p. 9-36.

31. Més detalls a Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Els escenaris del rei: Art i monarquia a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Angle, 2001.

32. Remeto al treball de Federico IBORRA BERNAD i Matilde MIQUEL JUAN, «La casa de las atarazanas de Valencia y Joan del Poyo (I)», *Anuario de Estudios Medievales* (Barcelona), vol. 37/1 (2007), p. 387-409.

En aquest sentit, és eloqüent l'expressió de Francesca Español, que, en relacionar tots els projectes arquitectònics de l'Humà, mostra la seva sorpresa pel fet que el seu regnat només abracés catorze anys.³³

Bibliofília, cronística i ideologia

Una de les sales més elementals dels seus palaus devia ser, sense por d'equivocar-nos, la biblioteca o sala dels llibres que, ens consta, ja tenia Pere el Cerimoniós en el Palau Reial Major de Barcelona, presidida des de 1362 per un rellotge, el primer que existí a Barcelona.³⁴ Allà, el rei Martí gaudia de la seva tendència bibliòfila, segurament fomentada pel seu progenitor, que incloïa tota mena de literatura. A més dels cavallerescos, hagiogràfics i d'oracions, tenien un pes especial els autors clàssics, ja que el Cerimoniós veia aquell món com un mirall en el qual es reflectien els valors que un bon sobirà havia de conrear.³⁵ No en va, el rei Martí, del qual sabem que el 1389 rebia un exemplar de les *Vides paral·leles* de Plutarc,³⁶ pronunciava una al·locució davant les Corts de Perpinyà en la qual comparava el Principat de Catalunya amb l'Imperi romà. No menys significatiu fou el seu interès pels llibres històrics: la lectura d'aquest tipus de textos adornarà de referències cronístiques tant els seus sermons polítics com la seva correspondència pública o privada. És cert que el seu pare degué d'influir-lo notablement en aquest sentit, ja que als disset anys llegia el *Libre dels feyts del rei en Jacme*³⁷ que el seu progenitor li havia facilitat. No aprofundiré aquí en el paper que va exercir el tarannà del rei Conqueridor en la personalitat del Cerimoniós, influx que es descobreix en diversos àmbits, però és indubtable que, animat per l'exemple del seu cèlebre avantpassat i també pel del seu immediat antecessor Alfons, la crònica del qual no ens ha arribat,³⁸ adquirí també el rol de cronista redactant els seus propis fets.

Aquest propòsit torna a ratificar-se amb Martí l'Humà, que es preocupà de recopilar la màxima informació possible «per manera que pugam continuar nostres croniques»,³⁹ encara que, si arribà a culminar en alguna cosa aquesta empresa, cap resta no n'ha sobreviscut fins avui.⁴⁰ Això no obstant, malgrat la inexistència de testimonis que confirmin la seva efectiva tasca cronística, sí que hi ha exemples que proven el caràcter continuista de l'Humà: amb l'objectiu de deixar constància de les glòries de la seva dinastia, promogué unes *Cròniques* del regne de Sicília i el *Flos Mundi*, compendi d'història universal redactat en català cap al 1407 en què l'autor especifica, en el seu pròleg, que vol continuar l'obra fins als temps de Benet XIII i el rei Martí, «qui vuy poseex la corona d'Aragó».⁴¹ Tampoc no és

33. Federico IBORRA BERNAD i Matilde MIQUEL JUAN, «La casa de las atarazanas...», p. 16.

34. Després, en temps del rei Martí, aquest rellotge passà a decorar el jardí adossat al palau: Anna Maria ADROER I TISIS, *Palaus reials...*, p. 36.

35. Josefina PLANAS BÁDENAS, «Representaciones de tema clásico en la Corona de Aragón: códices miniados hacia 1400», *Rivista di Storia della Miniatura* (Florència), núm. 4 (1999), p. 105-120.

36. Encara que llegí altres autors, com Tit Livi, Suetoni i Valeri Màxim: Josefina PLANAS BÁDENAS, «Representaciones de tema clásico...», p. 105-120.

37. Consta que tenia, com a mínim, dos exemplars en llatí. Més detalls a Miquel COLL I ALENTORN, «El rei Martí, historiador», *Estudis Romànics* (Barcelona), núm. 10 (1962-1967), p. 217-226.

38. Encara que Pere IV se'n fa ressò en la seva pròpia crònica: Miquel COLL I ALENTORN, «El rei Martí...», p. 222.

39. María del Carmen GARCÍA HERRERO, «Martín I», p. 136.

40. Miquel COLL I ALENTORN, «El rei Martí...», p. 221.

41. Amadeo SERRA DESFILIS, «La serie dinástica de la Corona de Aragón», a *Representar la dinastía: El manuscrito genealógico del monasterio de Poblet*, València, Patrimonio, 1997, p. 50, n. 25.

casual que sigui en aquest mateix moment quan a Ripoll, panteó dels comtes de Barcelona, es redacten les *Genealogies dels comtes de Barcelona e dels reis d'Aragó*; en aquesta iniciativa, s'hauria de veure la mateixa voluntat que havia guiat l'*scriptorium* de Poblet quan es convertí en panteó dinàstic dels reis d'Aragó: la de recollir les gestes més importants i significatives dels il·lustres allà sebollits, que no eren sinó els predecessors de la dinastia ara regnant, per donar-les a conèixer a tots els qui visitessin el monestir.

El caràcter de bibliòfil del rei Martí també es fa ostensible a través dels contactes que va mantenir amb la monarquia francesa i la cort papal al llarg del seu regnat, que, d'altra banda, tingueren eco en múltiples manifestacions. Seguint el dilatat exemple del seu difunt germà Joan I,⁴² entre d'altres iniciatives, lliurà cent escuts d'or al mercader Gaspar Moles per tal de comprar llibres a París⁴³ i sol·licità a Benet XIII les obres de Sèneca en dos volums.⁴⁴ Aquestes relacions amb les corts veïnes, com les de París o Avinyó, per bé que ja advertides quan encara era infant,⁴⁵ evidencien el seu interès per tenir una biblioteca a l'altura dels més alts dignataris europeus.⁴⁶

3. EL SUMPTUÓS TRESOR SAGRAT DEL REI I ELS ESCENARIS CULTUALS PRIVATS

El rei i l'extrema devoció a les «reliquies molt sagrades»

Ja s'han esmentat els contactes amb la cúria pontificia d'Avinyó, relacions personals que s'afermaren durant la seva estada de sis setmanes abans d'assumir la Corona. De tornada de Sicília, va fer una aturada en el camí per a retre homenatge i jurament de fidelitat pel regne de Sardènia i Còrsega⁴⁷ a Benet XIII, que li donà «concessió del dit regne de Sicília per al dit fill seu»⁴⁸ a canvi de rebre la Rosa d'Or que, d'acord amb el que era acostumat, passejà per la ciutat en companyia de la seva cort. Abans de retornar als seus dominis, el futur rei d'Aragó va rebre, de mans del pontífex —considerat cismàtic—, entre «otras grandes reliquias»,⁴⁹ la que serà la més important de la col·lecció de reliquies reials: un fragment considerable de la veracreu, que aconseguia establir una doble línia de legitimitat per al

42. Que, encara infant, escrivia una carta al duc de Berry fent-li saber que havia rebut la Bíblia i el llibre *De civitate Dei* que havia sol·licitat mentre aprofitava l'ocasió per a demanar nous préstecs. També sol·licitava al camarlenc del rei de França un nou llibre de miracles de «Madona santa Maria»: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. I, doc. CCCXXXVI, p. 307, doc. CCCXLVI, p. 315, i doc. CCCIII, p. 360. Més detalls a Josefina PLANAS BÀDENAS, «La miniatura catalana en los inicios del siglo xv: análisis de un códice escurialense», *Reales Sitios: Revista del Patrimonio Nacional* (Madrid), núm. 108 (1991), p. 70.

43. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. II, p. 388.

44. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. I, p. 57.

45. Una carta expedida el 20 de maig de 1386 pel llavors duc sol·licitava que li fossin portats d'Avinyó una sèrie de llibres litúrgics amb destinació al monestir de Valldecrist: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. I, doc. CCCLXXX, p. 340-341.

46. Ja assenyalat per Gaspar COLL I ROSELL, «La relació preu/valor artístic i social del llibre manuscrit català al segle XIV. Aproximació a un estudi documental», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 16-17 (1995-1996), p. 216, entre d'altres.

47. Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari del rei en Martí», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* (Barcelona), núm. 4 (1911-1912), p. 93 i següents. Remeto també a Salvatore FODALE, «Il regno di Sardegna e Corsica, feudo della Chiesa di Roma (dalle origini al XIV secolo)», a *Pisa e il Mediterraneo tra Due e Trecento: Per il VII Centenario della battaglia della Meloria*, Gènova, 1984, p. 515 i següents.

48. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya...*, p. 156.

49. Jerónimo ZURITA, *Anales...*, llib. X, cap. LXII.

sobirà i per al pontífex,⁵⁰ que el rei, al llarg de la seva vida, fou distribuïnt en preuades estelles durant els moments més especials.⁵¹

Sense cap dubte, l'apilament de vestigis sacres fou un dels objectius del rei Martí, que no dubtà a recórrer a la rapinya si era necessari: «sia per via de compra, sia per via de furt», instava el cònsol dels catalans d'Alexandria per tal que adquirís restes de santa Bàrbara.⁵² Aquest ímpetu col·lector ja s'entreveia quan encara era infant: en una carta privada de 1388, Joan I aconsellava que l'arribada del cos d'un sant Innocent a Barcelona es mantingués en secret amb la finalitat d'evitar que el seu germà pogués reclamar-lo, ja que «no seria content si tots los cossos sants qui son en Roma havia».⁵³ Cinc anys després, lliurava a la catedral de Barcelona una Santa Espina que la seva mare, Elionor de Sicília, havia obtingut anys abans del rei de França,⁵⁴ dotació que s'acompanyava del corresponent benefici que havia d'assegurar la solemnitat del culte en l'altar on havia estat dipositada i que suposava una actuació prou solemne per part d'un infant.⁵⁵ Incessant en la seva obstinació, aconseguí sèries de veròniques que va regalar a monestirs i catedrals,⁵⁶ fragments dels cossos de sant Lluç, santa Úrsula i les Onze Mil Verges, i una infinitat de restes venerables que es preocupà d'atresorar en sumptuosos receptacles adequats a la seva dignitat. Aquesta mesura no feia sinó encobrir una clara exhibició de poder de la reialesa, tant en l'àmbit espiritual, per la possessió d'importants relíquies, com en l'econòmic, en ser la propietària dels rics reliquiàries d'orfebreria que les contenien.⁵⁷

Aquesta demostració de poder, que era inqüestionable sobretot en els dies assenyalats i preceptius en els quals aquestes relíquies s'exposaven davant les més altes jerarquies civils i eclesiàstiques, com és el cas del dia de la Passio Imaginis Domini,⁵⁸ fixada només dos dies abans de la festivitat de

50. A petició i recomanació de la reina o del comte de Prades, si donava alguna estella de la venerable relíquia, Martí l'Humà l'autenticava recordant significativament que es tractava de la mateixa creu que santa Elena havia donat a l'emperador Constantí i aquest al papa Silvestre, i que, posteriorment, el papa d'Avinyó li havia donat a ell, el rei d'Aragó. Més detalls sobre aquesta doble línia legitimadora a Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Epistolari del Rey En Martí d'Aragó (1395-1410)», *Revista de la Asociación Artístico Arqueológica Barcelonesa* (Barcelona), vol. VII, núm. 60 (1909), p. 110.

51. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya...*, p. 138. Així, consta que en donà fragments al bisbe de Tortosa o a la comtessa d'Urgell, per exemple.

52. Remeto a Albert TORRA PÉREZ, «Reyes, santos y reliquias. Aspectos de la sacralidad de la monarquía catalano-aragonesa», a *XV Congreso de Historia...*, tom I, vol. 3, p. 495-517; Salvatore FODALE, «Le reliquie di re Martino», extracte d'*Aspetti e momenti di storia della Sicilia (secc. IX-XIX): Studi in memoria di Alberto Boscolo*, Palerm, Stampatori Tipolitografi Associati, 1989, p. 121-135.

53. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya...*, p. 155-156.

54. «Lo Senyor Duch dona e presenta a la Seu de la ciutat una Sancta e sagrada Espina qui per lo Rey de Ffrança fo levada de la corona qui fo posada al glorios cap de Jesu Xrist al dia de la sua Passio la qual espina fo per lo dit Rey de Ffrança presentada e dada a la alta Regina mare del dit Senyor Duch apellat Infant Don Martí qui apres mort daquella fo dada al dit Senyor Duch»: *Manual de Novells Ardits vulgarment apellat Dietari de l'Antich Concell Barceloní*, extret de Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Els escenaris...*, p. 245.

55. Segons Español, una actuació d'aquest tipus en la catedral de Barcelona, contigua al Palau Reial, era el màxim a què podia aspirar: Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Els escenaris...*, p. 119. Vegeu també Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El Tesoro Sagrado de los reyes en la Corona de Aragón», a Isidro G. BANGO TORVISO (dir.), *Maravillas de la España Medieval: Tesoro sagrado y monarquía*, Lleó, Junta de Castilla y León, 2000, p. 269-288.

56. Són fonamentals els treballs de Marta CRISPÍ I CANTON, «Nous aspectes de la festa de la Puríssima a Barcelona: la Verònica de Madonna Santa Maria i la seva veneració a la processó organitzada per Martí l'Humà», *Locus Amoenus* (Bellaterra), núm. 2 (1996), p. 85-101; Marta CRISPÍ I CANTON, «La difusió de les Veròniques de la Mare de Déu a les catedrals de la Corona d'Aragó a finals de l'Edat Mitjana», *Lambard* (Barcelona), núm. IX (1996), p. 83-103.

57. Ja assenyalat per Jaume BARRACHINA NAVARRO, «Retaule del Conestable», a *Jaume Huguet: 500 anys*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993, p. 168.

58. Que segons algunes fonts se celebra el divendres següent al segon diumenge de Quaresma, que gaudia d'una indulgència especial; vegeu, per exemple, Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari...», p. 598.

Sant Martí,⁵⁹ desvetllava l'interès per establir, per part de la institució monàrquica, una clara relació politicoreligiosa a ulls del conjunt de la ciutadania. És en aquesta mateixa clau que s'ha de llegir el trasllat de les restes de sant Sever des del monestir de Sant Cugat del Vallès a la catedral de la Ciutat Comtal: molt significativa resulta la participació directa i constatada del rei Martí i el seu successor en la cerimònia solemne, però encara més si es recorda que l'Humà fou el protagonista del més recent acte miraculós del sant, que li concedí la curació de la seva terrible afecció després d'haver-se-li aparegut en somnis.⁶⁰

És cert que amb aquest trasllat, celebrat solemnement el mes d'agost de 1405, el sobirà va poder vincular-se directament i visualment amb sant Sever, model de bisbe cristià. Però en realitat, juntament amb aquest, existia un altre tipus de manifestació religiosa pública que permetia un resultat semblant: la processó del Corpus Christi, celebració típicament barcelonina instaurada el 1320 com a resultat de la necessitat d'exaltar el triomf de l'eucaristia promoguda pels miracles esdevinguts i per la necessitat de contrarestar les heretgies,⁶¹ en la qual consta la participació de membres de la reialesa i de les oligarquies urbanes des de 1391.⁶² Que aquest esdeveniment es va entendre com un recurs d'exaltació per part de la institució monàrquica sembla corroborar-ho la miniatura del foli 248 del *Breviari del rei Martí*, en què la iconografia tradicional s'ha vist alterada en exhibir el seguici que acompanya la Custòdia, de naturalesa civil, quan el que és habitual és que aquest sigui de caràcter eclesiàstic (figura 3).⁶³ El fet que s'hagi identificat un dels integrants de la comitiva amb el rei Martí⁶⁴ i que aquesta il·lustració s'hagi posat en relació amb la il·luminació del foli 9 dels *Oficis de devoció privada* d'El Escorial, també sorgits arran de l'encàrrec personal d'algun membre de la reial casa,⁶⁵ posa de manifest que aquesta iconografia plasma, al mateix temps que un esdeveniment religiós, un altre de caire social per la participació, entre els congregants de l'acte, d'alts dignataris i, per descomptat, d'un representant sobirà.

Aquesta vinculació visual del monarca amb el que és sacre redunda en el desig de potenciar la capella reial de Barcelona com a receptacle arquitectònic de les relíquies més importants: ja l'agost de 1398 Martí I sol·licitava a Benet XIII la institucionalització de la seva capella com a entitat insti-

59. Segons Joan BELLAVISTA, «Un calendari litúrgic barceloní», *Miscel·lània Litúrgica Catalana* (Barcelona), vol. 10 (2001), p. 361-375, encara que Girona i Llagostera menciona que aquesta festivitat és una festa mòbil: Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari...», p. 598.

60. Després de rebre l'autorització papal. Sobre el miracle obrat i la cerimònia de translació, remeto a Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, p. 160-161.

61. Miracles com el de Bolsena, a Itàlia; la mística visió de la beata Juliana de Lieja, i el de Daroca, a Aragó, per exemple: Antoni DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, vol. II, Barcelona, Curial, 1975, col·l. «Documents de Cultura», p. 530.

62. Antoni DURAN I SANPERE, «La festa del Corpus», a *Barcelona i la seva...*, vol. III, p. 523-541; Gabriel LLOMPART MORAGUES, «La fiesta del "Corpus Christi", representaciones religiosas en Barcelona y Mallorca», *Analecta Sacra Tarraconensis* (Barcelona), vol. XXXIX (1966), p. 25-46.

63. Observeu aquesta mateixa escena en el *Missal de Sant Cugat* (Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. 14, f. 258), el *Missal Tarraconense* conservat en la Hispanic Society of America (ms. B.1143, f. 273) o el *Misal de la Santa Cruz*, per exemple. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín el Humano*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2009, p. 591, n. 20. La majoria eclesiàstica també és evident en l'escena que obre el *Retaule de la Santíssima Trinitat i del Corpus Christi de Vallbona de les Monges* (1340-1350), una de les primeres representacions d'aquesta celebració en el camp de les arts visuals.

64. Josefina PLANAS BÁDENAS, «El Breviario del rey Martín y la promoción artística de una obra regia vinculada a Poblet», a Marisa MELERO MONEO, Francesca ESPAÑOL BERTRAN, Anna ORRIOLS I ALSINA i Daniel RICO CAMPS (ed.), *Imágenes y promotores en el arte medieval. Miscelánea en homenaje a Joaquín Yarza Luaces*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, Servei de Publicacions, 2001, p. 585.

65. Encara que no s'ha conservat cap dada documental que permeti corroborar-ho. Josefina PLANAS BÁDENAS, «La miniatura catalana...», p. 54-55.

tucional exempta, projecte que el sant pare no acceptà fins poc abans de la mort del rei⁶⁶ i que, inspirada en la Santa Capella de París, en ser la dipositària de les relíquies relacionades amb la Passió de Crist, el rei volia denominar Santa Maria de les Santes Relíquies.⁶⁷ És a dir, que, com ja s'ha posat de manifest, el que es dibuixava en la ment de Martí l'Humà, malgrat la negativa del papa per a poder dur-ho a terme, era el model parisenc de la Sainte Chapelle, motiu pel qual el 2 de desembre de 1399 agraià a Jean de Chevigny⁶⁸ l'enviament d'un ofici de les Santes Relíquies que va poder fer servir com a model per a l'exemplar de luxe que el monarca va ordenar realitzar. Així, el *Calendarium sive commemorationes sanctorum monachorum. Missa et officium sanctorum reliquiarum. Officium sancti Georgii et sanctae Mariae* es vinculava directament amb el culte a les relíquies custodiades en la Capella Reial de Barcelona, ara convertida en el centre de solemnitats religioses de la reialesa canalitzades a través de la custòdia i el culte de les relíquies a imitació de la cort francesa.⁶⁹ Això no obstant, i com ja s'ha dit en alguna altra ocasió,⁷⁰ potser el rei Martí va intentar, en realitat i malgrat el precedent que constitueix la capella palatina de la cartoixa de Valldecris,⁷¹ forjar un projecte ideat en primera instància per Joan I i que es va veure truncat per la seva mort sobtada: no en va, la reina Maria de Luna afirmava que el seu cunyat «tenia muller francesa e era tot francés», afrancesament que es va fer més que evident en les seves disposicions testamentàries, quan establí, contravenint la tradició dels reis d'Aragó i desobeint les fèrries instruccions del seu pare, Pere el Cerimoniós, que el seu cos fos sepultat a Montserrat i que les seves vísceres ho fossin a Poblet, la qual cosa originà un greu litigi fins que, finalment i a instàncies de l'Humà, el seu cos, íntegre, fou dipositat en el monestir cistercenc.⁷²

Un pas significatiu respecte a aquest interès per vincular-se amb la divinitat es donà amb la construcció d'una via que comunicava la tribuna de la Capella Reial amb l'oratori alt que el rei Martí havia ordenat erigir entre dos contraforts de la catedral, la porta exterior del qual encara avui es conserva.

66. Johannes VINCKE, «Proyecto del rey don Martín de Aragón para crear un priorado cisterciense en la capilla de su palacio mayor de Barcelona», a *VIII Congreso de la Corona de Aragón*, vol. II, València, Generalitat Valenciana, 1967, p. 119-131.

67. Johannes VINCKE, «Proyecto del rey...», p. 119-131. Amb la intenció d'enriquir el seu mostrari, intentà localitzar i adquirir la Sang de Jesús, l'esponja de la Passió, un anell de la Cadena amb la qual fou encadenat, la Llança, el Ceptre, el Calze de l'Últim Sopar, etc. Vegeu Daniel GIRONA I LLAGOSTERA, «Itinerari...», p. 128 i següents. Sobre la capella parisenca i altres projectes empresos per la família reial francesa dins d'aquest mateix context, vegeu Claudine BILLOT, «Les Saintes Chapelles (XIIIe-XVIe siècles). Approche comparée de fondations dynastiques», *Revue d'Histoire de l'Église en France* (Lió), vol. LXXIII (1987), p. 289-248; Claudine BILLOT, *Les Saintes Chapelles, royales et princières*, París, Éditions du Patrimoine, 1998.

68. Ministre general de l'orde franciscà: Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 21.

69. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 21. Que ambdues capelles estiguessin dedicades a les relíquies de la Passió i que les dues fossin confiades als monjos del Cister i més endavant als celestins reforça la hipòtesi. Antoni DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva...*, vol. I, p. 238. Més detalls a «Històries paral·leles dels antics palaus reials de Barcelona i de París», a Antoni DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva...*, vol. I, p. 268-271. Remeto també a Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El Tesoro Sagrado...», en especial p. 276-280.

70. Josep Maria MADURELL MARIMON, «Las antiguas dependencias del palacio Real Mayor de Barcelona», *Analecta Sacra Tarraconensia* (Barcelona), vol. XIV (1941), p. 129-154; Albert TORRA PÉREZ, «Documents relatius a la capella del Palau Reial Major de Barcelona, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó», a Eduard RIU BARRERA, Albert TORRA PÉREZ i Alfred PASTOR, *La capella de Santa Àgata del Palau Reial Major de Barcelona: Història i restauracions*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1999, p. 65-87; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El Tesoro Sagrado...», p. 276-277, per exemple.

71. Igual com havien fet alguns prínceps francesos en els seus palaus o residències palatines abans d'assolir la Corona, el rei Martí fundà, el 1385, la cartoixa de Valldecris, on hi havia el projecte d'una capella palatina o de relíquies. Remeto al treball d'Amadeo SERRA DESFILIS i Matilde MIQUEL JUAN, «La capilla de san Martín en la cartuja de Valldecris: construcción, devoción y magnificencia», *Ars Longa: Cuadernos de Arte* (València), núm. 18 (2009), p. 65-80.

72. Detalls sobre aquesta qüestió a Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa Real de Aragón*, Madrid, CSIC, 1945, p. 331 i següents.

D'aquesta manera, el Palau Reial Major quedava emplaçat, significativament, entre dues esglésies, la reial i la diocesana, a les quals podia accedir directament a través d'un nou passadís privat.⁷³

Perfils pietosos: la fervent religiositat del «cognomenat Ecclesiastich»

Que el sobirà utilitzés l'elenc de relíquies i algunes cerimònies religioses amb la finalitat d'enaltir la institució que ell mateix representava, és a dir, amb una evident intencionalitat política, no entra en contradicció amb la seva profunda religiositat. En aquest sentit, és significatiu que, encara duc de Montblanc, teoritzés sobre aquesta qüestió en afirmar que «els cossos dels sants beats s'han d'adorar i glorificar en les millors ciutats i els millors llocs regis»,⁷⁴ motiu pel qual de vegades pot resultar difícil separar un aspecte de l'altre. En aquest sentit, també són eloqüents els termes d'Antoni Canals en la introducció de l'*Scala de Contemplació* dirigits al rei: «He vist sovint vostra altea entre llibres contemplatius, entre hores monacals, entre relíquies molt sagrades, entre oracions multiplicades, entre sacrificis sol·lennitzats, entre religiosos a Déu dedicats.»⁷⁵ La seva intensa devoció sembla testificada també per les cròniques: en termes de Pere Miquel Carbonell, el rei Martí «era cognomenat Ecclesiastich, tal nom imposat per quant cascún dia ohia tres misses e deia així hores e officis com un prebere; e mirave's molt en los ornaments de les esglésies, y en especial de la sua capella, que tenia molt ricament ataviada»,⁷⁶ aspecte aquest últim al qual acabem de fer al·lusió en les línies immediatament precedents i que es troba en consonància amb algunes de les virtuts que havia de tenir un rei que desitgés exercir correctament el seu ministeri: «lo bon rey qui vol governar bé son poble, és menester que sia padós e justicier tement Déu».⁷⁷

Això no obstant, també s'alçaren veus en contra de la seva actitud, que alguns consideraren poc adequada per a un governant. Il·lustratius són els termes que Pere Martí, ministre dels franciscans en la província d'Aragó, dedicà a l'encara infant retraient-li la seva actitud davant la pacificació de l'illa de Sicília: «Mils serveix a Deu lo princep ab la spa e ab la lança iustament pugnans contra los enemichs e abo lo libre e balança de iusticia sobre ls pobles, que no ab llibres de oracions e oynt moltes misses, qui's pertany a nosaltres, qui pregam Deus per vos, tenint lo ofici de Moyses, qui pregava en lo mont com Josue batallava.»⁷⁸ En aquest sentit, potser pot explicar-se una mica millor la seva devoció a sant Martí, de qui posseïa un fragment del mantell, el seu cap, per al qual encarregà un reliquiari adequat a l'orfebre Bartomeu Coscolla,⁷⁹ i una espasa que tenia propietats miraculoses.⁸⁰ Per

73. Jaume BARRACHINA NAVARRO, «Retaule...», p. 168. Sobre la concepció de la catedral de Barcelona com una autèntica catedral palatina encara que truncada, remeto a Miguel SOBRINO GONZÁLEZ, «Barcelona. Las razones de una catedral singular», *Goya: Revista de Arte* (Madrid), núm. 307-308 (2005), p. 197-214.

74. «Li corpura de li santi beati si divinu adulari e glorificari in li meglu citati e loch i regii»; cito Salvatore FODALE, «Le reliquie di re...», p. 124.

75. Albert G. HAUF, *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena: Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*, València i Barcelona, Institut de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 219-221; citat a Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 168, n. 37.

76. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya...*, p. 155-156.

77. Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya...*, p. 157.

78. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. II, p. 335-337, doc. CCCXLVIII; citat a Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 168, n. 36.

79. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 130.

80. L'espasa hauria arribat a terres peninsulars en el segle XII, quan Berenguer, prelat de Tours, l'hauria regalada a sant Oleguer de Barcelona. Aquesta espasa ja consta en el testament de Pere el Cerimoniós, en què fa esment de les seves cinc espases principals (ACA, perg. núm. 2366 de Pere IV); cito Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 286, nota 51.

descomptat, sembla indubtable que el seu fervor envers aquest sant es degué, sobretot, a la seva pròpia onomàstica, però no puc resistir-me a llançar una hipòtesi, sobre la qual caldria aprofundir, que raonaria aquesta devoció sota una òptica legitimadora: recordeu que sant Martí, legionari en els seus inicis, hauria renunciat a l'ofici de les armes per dedicar-se a l'apostolat, amb la qual cosa els vincles entre la seva hagiografia i la pròpia trajectòria vital de l'Humà, conegut també amb el sobrenom de l'«Ecclesiastich», semblen, almenys, suggeridors.

Ecos del seu fervor religiós es revelen també a través de les diverses actuacions arquitectòniques. Ja com a infant, el 1385 impulsà la fundació de la cartoixa de Valldecrist, on s'enterraren tres dels seus fills.⁸¹ La proclamació règia es fa evident en l'entrada al recinte, on campegen, a ambdós costats de la portalada, els escuts del rei i de la reina Maria de Luna. Però l'exaltació dinàstica es manifesta en major grau amb l'enviament d'una «nomina defunctorum», o calendari, al prior de la cartoixa amb la finalitat de celebrar les efemèrides luctuoses dels reis,⁸² amb la qual cosa instaurava, per dir-ho d'alguna manera, una memòria espiritual dels monarques dins un marc monàstic ara convertit en panteó.

Una raó molt similar degué moure'l a comissionar, cap al 1409, la *Genealogia de Poblet*, executada per i en l'entorn de la cort i que torna a posar de manifest l'interès del rei Martí a glorificar la seva estirp seguint una política de prestigi dinàstic acabdillada primer pel Cerimoniós a través de la promoció de manufactures destinades a aquesta finalitat (figura 4). Tenint en compte que els tres discursos que coneixem de l'Humà, dotats d'una gran complexitat, apel·len constantment a autoritats del món bíblic, potser no és casual que la iconografia que presenta derivi de les genealogies bíbliques, en les quals el diagrama de cercles era la forma predilecta.⁸³ És possible que la *Genealogia regum Francorum, Navarre et Aragonum et comitum Barchinone* pogués servir com a model a la genealogia poble-tana o, millor, a la sèrie dinàstica, ja que, d'acord amb Amadeo Serra, en aclarir-se el grau de parentiu entre els personatges representats, no es tracta de la successió d'una progènie, sinó de la successió en la Corona.⁸⁴ Josefina Planas ja sostenia que l'aparença longeva del Cerimoniós es devia a la idea col·lectiva que se'n tenia, i que la fesomia obesa i d'aspecte malaltís del rei Martí no feia sinó reflectir el seu veritable semblant:⁸⁵ «[...] estaba doliente de cuartana y el impedimento de su persona era tan grande y estaba tan lisiado de gordo y tan entorpecido [...]».⁸⁶ És veritat que la iconografia de l'últim rei de la Casa d'Aragó i del Casal de Barcelona trenca amb la dels seus predecessors i enllaça amb una

81. Que varen morir infants: Jaume, Joan i Margarita. Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 345-346.

82. «Lo rey. Prior: com nos, mitjançant la gràcia de Deu, haïam fundat lo monastir de Vall de Jhesu Christ, per ço que l nom de Jhesu Christ e de la Verge Maria gloriosa mare sua hi sien tots temps loats e benehits, e que per les oracions devotes e sacrificis que aquí seran feyts les animes nostra e dels nostres predecessors reys d Arago, dels quals nos havem haut començament, aconseguessen la gloria celestial, e per ço que dels dits predecessors nostres sie hauda continua memoria en lo dit nostre monastir, haïam fet açí ordonar a frare Bernat un Kalendar, en lo qual havem fets scriure los obits dels dits reys d Aragó, predecessors nostres, pregam vos affectuosament que en los dies del dit Kalendar vullats fer aniversari cascan any per les animes de aquells, car d aço ns farets gran plaer, lo qual vos grahirem molt. e dontats fe e creença al dit frare Bernat de tot ço que de nostra part vos dira, així com si nos personalment vos ho deiem»: Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per a la història...*, vol. 1, p. 416, doc. CCCCLXXIII, extret de Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 59.

83. Javier MARTÍNEZ DE AGUIRRE, «En torno a la iconografía de la familia en el Occidente medieval», a José Ignacio de la IGLESIA DUARTE (COORD.), *La familia en la Edad Media: IX Semana de Estudios Medievales*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, 2000, p. 434.

84. Amadeo SERRA DESFILIS, «La historia de la dinastía en imágenes: Martín el Humano y el rollo genealógico de la Corona de Aragón», *Locus Amoenus* (Bellaterra), núm. 6 (2002-2003), p. 58.

85. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El esplendor del gótico...*, p. 195-196.

86. Jerónimo ZURITA, *Anales...*, llib. x, cap. LXXXIX.

sèrie de propostes aportades per còdexs francesos,⁸⁷ en les quals es mostra el rei en majestat seguint un vell esquema derivat del retrat d'autor eclesiàstic: el d'evangelista, després de bisbe o de monjo assegut en el seu estudi,⁸⁸ esquemes tradicionals adaptats amb la finalitat d'assumir un efecte de legitimitat en magnificar el carisma del sobirà. D'altra banda, aquest tipus compositiu, que s'adequaria notablement al seu sobrenom d'«Ecclesiastich», podria interpretar-se també en el sentit de fins a quin punt el sobirà s'implicava en la seva relació de mecenes i de protector de les lletres, qüestió molt en consonància també amb el caràcter de l'Humà.

Això no obstant, i al marge d'unes versemblants aspiracions del rei com a emperador,⁸⁹ potser es pot advertir un nou significat en la imatge si es tenen en compte les paraules que sembla que pogueren llegir-se al seu dia en el volum obert que acompanya l'efigie del rei: «Miserere mei Deus»,⁹⁰ els termes del salm 51 (vulgata 50) amb els quals arrenca el *Miserere* que es prega en laudes i en la *liturgia horarum* o ofici diví practicat habitualment en els monestirs. L'ostentació d'aquesta locució en el «rotlle de Poblet» enllaçaria directament i visualment el monarca amb un tipus d'espiritualitat que, a finals del segle XIV, va anar cobrant una importància progressiva: la *devotio moderna*, que se centrava en dos eixos fonamentals: el cristocentrisme pràctic focalitzat en la humanitat de Crist i en la imitació dels seus models i l'oració metòdica fonamentada en l'examen de consciència i en la meditació. El *Miserere*, que oferia un enteniment clar del que era el pecat i de com aquest es confessava a Déu, requeria, a més, un esperit d'humilitat i penediment que podia ser convocat a través de diversos instruments com, entre d'altres, els devocionaris i altres llibres de lectures sacres que resultaven imprescindibles per a aquest nou ideal de recolliment que consta, d'acord amb la documentació,⁹¹ i ja s'ha vist que no sols de naturalesa escrita sinó també iconogràfica, que l'Humà exercitava.

D'aquesta manera, el rei Martí, exhibit aquí com a *exemplum* de practicant de l'oració metòdica, ja que el llibre que l'acompanya s'ha d'entendre com de caràcter devocional, comissionà, per a aquesta finalitat, obres pies que l'inspiressin al recolliment que aquesta nova fórmula de *devotio* exigia. L'encàrrec d'aquest tipus de llibres d'oracions per part de membres de la família reial ja es comprova des del regnat de Jaume II i Blanca d'Anjou, encara que el primer conservat és, fins avui, el de Maria de Navarra, primera esposa del Cerimoniós.⁹² Si aquest últim presenta una iconografia de devoció a la Verge Maria, i en concret a la Virgo Lactans amb una clara pretensió propiciatòria,⁹³ i una certa

87. No insistirem entorn els mencionats préstecs entre les cancelleries règies aragonesa i francesa, que ja foren destacats en la tesi doctoral de Josefina Planas. Exemples que podrien citar-se són la successió d'imatges de Carles V en el *Traité sur la Sphère de Pélerin* de Prússia, en el primer foli del *Policratus* de Joan de Salisbury, o les de l'*Ética* d'Aristòtil. Remeto a Daniel Russo, «Les modes de représentation du pouvoir en Europe dans l'iconographie du XIVe siècle. Études comparées», a Joël BLANCHARD (ed.), *Représentation, pouvoir et royauté à la fin du Moyen Âge*, París, Picard, 1995, p. 180 i següents.

88. Detalls d'aquest tipus de retrat a André GRABAR, *Las vías de la creación en la iconografía cristiana*, Madrid, Alianza, 1994, p. 65 i següents.

89. Aspiracions que projectaria retroactivament en la nissaga representada. Tinc la intenció d'aprofundir en aquesta qüestió en un futur estudi per tal de corroborar o descartar la hipòtesi.

90. És el que va poder intuir Amadeo Serra a partir de fotografies antigues, l'inici del *Miserere*: «Miserere mei Deus, Secundum magnam misericordiam tuam»; Amadeo SERRA DESFILIS, «La historia de la dinastía...», p. 71, n. 94.

91. Paul SAENGER, «Prier de bouche et prier de coeur: Les livres d'heures», a Roger CHARTIER (dir.), *Les usages de l'imprimé*, París, Fayard, 1987, p. 191-213, citat a Josefina PLANAS BÀDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 180.

92. Joaquín YARZA LUACES, Susy MARCON i Maria Josefa ARNALL, «María de Navarra y la ilustración del libro de horas de la Biblioteca Nazionale Marciana», a *Libro de Horas de la reina María de Navarra*, Barcelona, Moleiro, 1996, p. 114-115.

93. Car és a ella a qui acudeixen les que volen ser fèrtils: vegeu Joaquín YARZA LUACES, Susy MARCON i Maria Josefa ARNALL, «María de Navarra...», p. 248, hipòtesi que també recollí Joaquín YARZA LUACES, «Ferrer Bassa revisado», a *Arte d'Occidente. Temi e metodi: Studi in onore di Angiola Maria Romanini*, vol. II, Roma, Sintesi Informazione, 1999, p. 717.

exaltació del llinatge en plasmar vincles directes amb la casa reial de França,⁹⁴ el breviari que encarregà el rei Martí, estudiat en profunditat per Josefina Planas,⁹⁵ no sembla menys ric quant als seus continguts.

No hi ha cap mena de dubte que aquest llibre devocional fou realitzat per a ser dipositat en el monestir de Santa Maria de Poblet, motiu pel qual l'obituari que s'introdueix entre els seus folis evidència no sols llaços amb el *Saltiri de sant Lluís*,⁹⁶ sinó també que integrà o formà part del *tesor* d'aquest cenobi cistercenc, entre els *ministeria* i els *ornamenta*, motiu pel qual el conegut com a *Breviari de Martí l'Humà* degué de ser confeccionat tenint en compte que participaria activament en les cerimònies fúnebres dels reis d'Aragó.⁹⁷ No cal dir que el fet que la còpia ja estigués en marxa el febrer de 1398,⁹⁸ és a dir, només uns mesos després que el rei Martí, en arribar a la dignitat règia, alterés les seves disposicions quant a la seva tomba, sembla indicar la seva preocupació per tenir unes exèquies, a l'altura de la seva dignitat o, emprant els seus propis termes, «como pertenece a nuestra decencia real», amb tota la fastuositat que això implicava.⁹⁹ En realitat, crec que el rei Martí, amb aquesta comissió artística, plasmava una voluntat explícita de complir escrupolosament els desigs del seu pare, el qual, el 3 de gener de 1377, havia declarat aquest monestir com a panteó i lloc definitiu d'enterrament per a ell i per a tots els seus successors.¹⁰⁰ Recordeu que fou durant el període d'elaboració d'aquest manuscrit, que va poder allargar-se fins al 1403,¹⁰¹ quan l'Humà decidí recórrer a Avinyó per tal de revocar la decisió testamentària de Joan I que contravenia el manament del Cerimoniós i desfavoria Poblet com a panteó dinàstic exclusiu de la seva dinastia: el 6 de maig de 1401 es portava a terme el trasllat del cadàver del seu germà, custodiat en dipòsit a la catedral de Barcelona durant el litigi, al monestir pobletà.¹⁰²

L'exaltació de la nissaga no es fa evident només a través de l'obituari regi cal·ligrafat en el calendari, sinó que també es percep amb d'altres exemples iconogràfics, com és el cas dels passatges de la vida del rei David, que enalteixen el rei Martí en vincular el seu llinatge amb els antics reis de Judà;¹⁰³ interès d'analogia ja posat de manifest, almenys, en temps del Conqueridor, el qual afirmaria que Déu Pare li havia permès regnar tants anys «que no era en memoria, ne trobava hom que negun rei, de

94. Josefina PLANAS BÁDENAS, «Lecturas pías de los reyes: el libro de uso devocional durante los siglos del gótico», a Isidro G. BANGO TORVISO (dir.), *Maravillas de la España...*, p. 464.

95. Que ha publicat recentment un estudi detallat del manuscrit i les seves miniatures: Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*

96. Que es podrien justificar amb la figura de sor Violant d'Aragó, parenta de sant Lluís de Tolosa i néta de fra Pere d'Aragó. Fou qui ajudà l'Humà a concretar el matrimoni entre una néta de Lluís de França i el fill de Martí de Sicília. També fou la intermediària entre el rei d'Aragó i el duc de Borgonya per a la possessió d'uns falcons: Matilde MIQUEL JUAN, «Retablos, prestigio...», p. 57.

97. Remeto a Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*

98. Encara que la il·lustració no fou acabada fins al 1403. Jean PORCHER, *Le Bréviaire de Martin d'Aragon*, París, Nomis, 1952, introducció; Josefina PLANAS BÁDENAS, «Lecturas frías...», p. 462.

99. El 1391 es preocupava de la seva sepultura i la dels seus fills, entre elles la del delfí, que havia de ser més sumptuosa. Anys després, un cop accedeix al tron, altera el lloc i el tipus de sepultura. Sobre això, remeto a la documentació que aporta Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 350.

100. Amb la directa prescripció a tots els seus vassalls i súbdits que no juressin fidelitat als nous reis si abans aquests no havien disposat sepultura en aquell cenobi: Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 58-59 i 288-289; Agustí ALTISENT, *Història de Poblet*, L'Espluga de Francolí, Abadia de Poblet, 1974, p. 283.

101. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 14.

102. Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 334-335.

103. Josefina PLANAS BÁDENAS, «El Breviario del rey...», p. 591.

David o de Salomó ençà, hagués tant regnat».¹⁰⁴ Aquesta relació analògica entre el monarca de l'Antic Testament i els governants contemporanis era una pràctica més o menys freqüent entre prínceps i monarques;¹⁰⁵ de fet, Josefina Planas assenyala que l'assimilació del rei amb el promotor de l'obra ja s'havia fet en el salteri-llibre d'hores de Gian Galeazzo Visconti, duc de Milà,¹⁰⁶ que precisament, i potser no és casual, estava a punt de casar-se amb Maria, filla de Frederic III de Sicília, i que hauria heretat aquest reialme si no hagués estat per la intervenció del Cerimoniós. No obstant això, convé recordar, almenys, un exemple més proper en el temps i en l'espai que identifica iconogràficament un rei d'Aragó amb el rei veterotestamentari: la miniatura del foli 1r de l'*Aureum Opus* d'Alzira o *Privilegiorum Regni Valentiae*, on Jaume I és assimilat al rei David i es converteix en punt d'arrencada d'una glorificada nissaga en les terres del llevant peninsular.¹⁰⁷ Igualment, no s'oblidarà que el mateix Martí l'Humà, l'abril de 1402, es comparava amb aquest rei, entre d'altres monarques de l'Antic Testament, quan, en una missiva tramesa al seu conseller reial Francesc d'Aranda, reflexionava sobre la condició règia i la seva pròpia cerimònia de coronació.¹⁰⁸

Així, al marge de les seves devocions particulars, el discurs iconogràfic d'aquest magnífic breviari al·ludeix al govern de la Corona a través d'al·legories de la reialesa,¹⁰⁹ correspondència politicoreligiosa molt en sintonia amb la cèlebre edificació que el custodiaria i que es mostrava fecundada per un profund simbolisme entorn de la celebració dinàstica destinat als ciutadans, les institucions i la pròpia institució règia que constantment enriqueix aquests continguts emblemàtics a través de diverses actuacions. Sense cap mena de dubte, l'Humà, que sentia un gran afecte envers Poblet, degué concebre sota aquesta òptica el nou palau que ordenà erigir el 1397, just l'any en què arribà de Sicília (figura 5). Sobre aquest, s'ha assenyalat com n'era, d'inusual, la seva ubicació en envair la part de l'espai que en les cases cistercenques estava reservat als llecs, cosa que, en termes de Francesca Español, era absolutament afí als seus interessos espirituals.¹¹⁰ A més, amb aquesta promoció es ratifiquen les estretes relacions entre la reialesa i el monestir, així com el desig d'afavorir l'aproximació a la vida monàstica d'un laic amb responsabilitats de govern.¹¹¹ És en aquest sentit que s'haurien de llegir les línies de la carta que el sobirà enviava a l'abat de Poblet el 7 d'octubre d'aquell any i que transcriu Ricardo del Arco: «Hemos ordenado que en el monasterio sobredicho algunas cámaras, palacios y otros edificios para nuestra corte y servidores, fuera de los claustros, sobre las partes llamadas del cubar y encima del dormitorio de los frailes, y en otros lugares propinuos y contiguos, sean hechas y hechos»,¹¹² de manera que el palau originàriament estava destinat no sols al sobirà i la seva família, sinó també als qui l'assistien en el seu «ministerium regis».

Resulta almenys singular que a Barcelona s'observi el procés contrari: si a Poblet assistim a la in-

104. JAUME I, *Libre dels feyts...*, par. 562.

105. Christian DE MÉRINDOL, «Nouvelles réflexions sur le rôle de l'image dans les manuscrits (xive-xve siècle)», a *L'Iconographie: Études sur les rapports entre textes et images dans l'Occident médiéval*, París, Le Léopard d'Or, 2001, p. 277-307.

106. Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*, p. 69.

107. Més detalls a Marta SERRANO COLL, *Jaime I...*, p. 235-239.

108. «Aquesta festa reebé Daviu sant vençut lo guiant. Aquesta féu fer Joada prevere a Joas Rey de Jerusalem; aquesta sostench lo sant Daniel e aqusta rrebé per Assuer lo just Mardocheu»: Daniel GIRONA LLAGOSTERA, «Epistolari del Rey...», p. 191.

109. Advertit a Josefina PLANAS BÁDENAS, *El Breviario de Martín...*

110. Francesca ESPAÑOL BERTRAN, *Els escenaris...*, p. 17.

111. Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «Els palaus abacials i residències reials als monestirs», a Antoni PLADEVALL I FONT (dir.), *L'art gòtic a Catalunya: Catedrals, monestirs i altres edificis religiosos*, vol. III, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 2003, p. 281.

112. Ricardo del ARCO, *Sepulcros de la Casa...*, p. 356.

tegració d'un àmbit àulic en un espai monàstic, en el Palau Reial construeix una capella elevada dedicada a sant Miquel en una zona del palau molt propera al seu estudi i en unes dependències recentment incorporades a la seva residència. La capella ja estava conclosa el 1406, quan el monarca sol·licità que copiessin per a la seva decoració les pintures de la capella dels àngels del palau d'Avinyó. La devoció a sant Miquel, envers el qual el rei Martí sentia un fervor especial segons es desprèn del seu breuari, s'havia enfortit en aquells anys en ser el protector de les ciutats contra les pestes i les epidèmies,¹¹³ la qual cosa sembla justificar plenament l'advocació, així com també la ubicació en alçada de la capella, és veritat que també condicionada per les característiques de l'edifici. Igualment, són els coneguts contactes amb la cort pontificia els que poden explicar satisfactòriament l'origen del repertori decoratiu escollit pel promotor, encara que convé recordar que aquest recurs ornamental va tenir també el seu ressò en el castell de Mesones de Isuela, propietat de l'arquebisbe de Saragossa Lope Fernández de Luna, canceller reial en temps del Cerimoniós, el qual, i potser és significatiu, també instà la construcció d'una capella de Sant Miquel dins la seu de la capital del regne.¹¹⁴

Sigui com sigui, amb aquesta iniciativa, encara que inversa a la constatada a Poblet, sembla que assistim a una intenció, per part del rei Martí, d'aconseguir una permeabilitat d'espais, una osmosi entre els àmbits reial i sagrat: aquesta mateixa permeabilitat que intentava assolir no sols a través de les seves actuacions de caràcter polític i religiós, algunes de les quals van tenir eco iconogràfic, sinó també mitjançant gran part de les promocions artístiques que se succeïren en el transcurs del seu efímer regnat.

L'«Ecclesiastich» moria el 31 de maig de 1410. Davant la indiferència del seu successor, de llinatge castellà, de tributar-li les merescudes honres fúnebres i de complaure'l en les seves disposicions testamentàries, el seu cos va ser situat, en dipòsit, a la catedral de la Ciutat Comtal. És molt el que suggereix aquest escenari: en un moment crispat i convuls, derivat en part del canvi de dinastia, l'últim membre de la Casa d'Aragó i del Casal de Barcelona fou col·locat en el presbiteri de la catedral, precisament la institució a la qual havia dotat de magnífiques restes venerables des dels anys en què era infant. No sembla descartable que el sepulcre del rei adquirís una certa rellevància en algunes solemnitats, com ara les relacionades amb determinades relíquies com seria, per exemple, la festivitat de la Passio Imaginis Christi sembla ser que celebrada, precisament, dos dies abans de Sant Martí. Si es té en compte, d'acord amb un dels estudis de Gerardo Boto, que a finals del segle XIV la tomba de Jaume II de Mallorca havia servit com a ostensori o aparador de relíquies, la qual cosa reconvertia el seu sepulcre en un segon altar,¹¹⁵ la hipòtesi que plantejo, és veritat que encara per confirmar i corroborar, resultaria del tot creïble i, per tant, no descartable.

De la mateixa manera, alhora que les seves despulles mortals pogueren ser utilitzades en algun sentit per part del capítol catedralici i els prohoms de Barcelona, l'absència del cos del rei va ser manipulada, *stricto sensu*, pels Trastàmara en clau política, ja que en el panteó pobletà s'apropriaren de l'espai destinat al rei Martí per col·locar-hi un membre de la nova estirp. I és que, d'acord amb la

113. Francesc FRÉ, «La imatge arquetípica de Sant Miquel entre Orient i Occident i la seva incidència a Catalunya», a *El Mediterráneo y el arte español: Actas del XI Congreso del CEHA*, València, Generalitat Valenciana, 1998, p. 19-26.

114. Avui es coneix com «la parroquieta», i és on es localitza l'esplèndid sarcòfag de l'arquebisbe que fou cisellat, entre 1379 i 1382, per l'escultor Pere Moragues.

115. Ubicat en «lo cap major» de la catedral insular el 1325. Sobre aquesta sacralització del rei i la seva memòria, fins ara només acceptada per a la monarquia castellana, vegeu Gerardo BOTO VARELA, «Pantheons royaux des cathédrales de Saint-Jacques-de-Compostelle et de Palma de Mallorca. A la recherche d'un espace funéraire qui n'a jamais été utilisé», a Anne BAUD (dir.), *Espace ecclésial et liturgie au Moyen Âge*, Lió, Maison d'Orient, 2009, col·l. «Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée», núm. 53, p. 295 i següents.

realitat règia recent, resultava més necessari trobar un lloc en els arcs reials per a la nova dinastia que per a l'últim membre de la precedent ja extingida, encara que aquesta decisió contravingués no solament els desitjos de l'Humà, sinó també els de Ferran I d'Antequera, que havia disposat ser inhumat en el cor, prop del faristol i sense túmul.¹¹⁶ Assistim aquí ja no a l'eficacitat de les imatges, sinó a les possibilitats, o a la seva potencialitat, quan aquestes no hi són.

116. Jerónimo ZURITA, *Anales...*, llib. XII, cap. LX.

FIGURA 1. Croat del rei Martí I.

FIGURA 2. Galeria de Martí I adossada al mur del Tinell. Palau Reial Major de Barcelona.

FIGURA 3. *Breviari del rei Martí*, f. 248.
1398-1403. Bibliothèque Nationale de France.

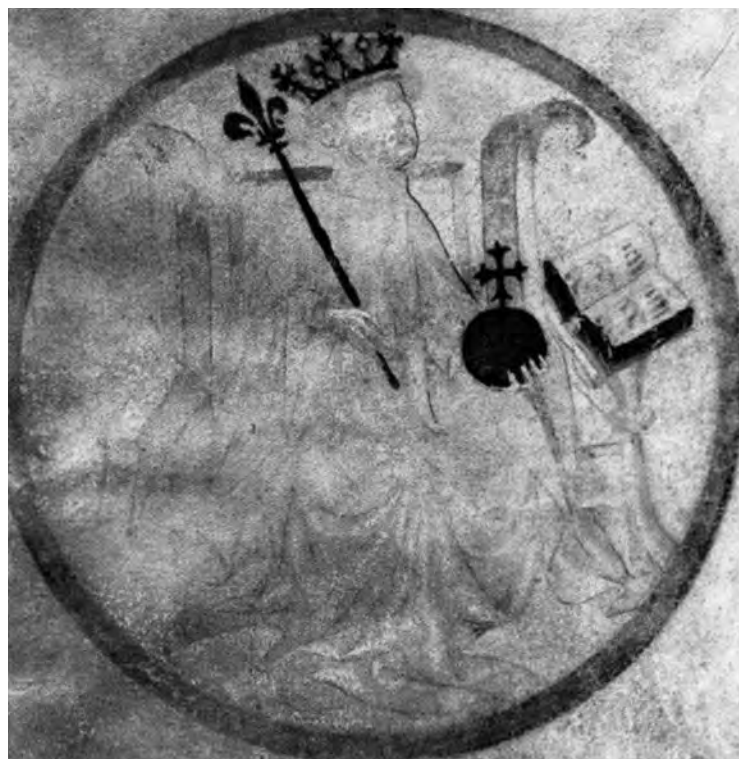

FIGURA 4. Genealogia de Poblet.
Cap al 1410. Martí l'Humà.

FIGURA 5. Palau del rei Martí a Poblet, 1409.